

APIE LAISVĖS IMPERIJĄ, EUROPIETIŠKĄ ROJŲ IR NAUJĄ PASAULIO TVARKĄ*

Audringa šio amžiaus pradžia – rugsėjo 11-oji, karai Afganistane ir Irake – suteikė aiškesnius kontūrus besiklostančiai „naujamajai pasaulio tvarkai“, kurioje Amerika atstovauja hobsiniam pasaulėvaizdžiui, o Europos Sąjunga įkūnija kantine „amžinosios taikos“ viziją. Briuselyje gyvenantis amerikietis Robertas Kaganas ir Niujorke dirbantis britas Niallas Fergussonas 2004 m. išleistose knygose pateikė savas interpretacijas, ką Amerikos hegemonija ir postmodernusis Europos Sąjungos projektas reiškia tarptautinės sistemos dabarčiai ir ateičiai.

Nors Kagano knygos pratarinėje A. Degutis teigia, jog „Apie rojų ir galią“ savo įtaka tarptautiniam diskursui pradeda prilygti F. Fukujamos ir S. Huntingtono darbams, šitoks autoriaus įvertinimas yra mažų mažiausiai perdėtas. Kas bent šiek tiek domėjosi pastarojo meto Amerikos ir Europos santykių raida, nieko ypatingai naujo ar pribloškiančio iš Kagano knygos nesužinos. Iš tikrųjų „Apie rojų ir galią“ puikiai apibendrina pastarųjų dešimtmečių transatlantinių santykių tendencijas, tačiau pagrindinė Kagano tezė, jog visos tų santykių problemos kyla dėl galios disbalanso, nėra nei visiškai nauja, nei įtaigiai pagrįsta. Būtų galima teigti dar daugiau: „naujasis“ Kagano veikalas

* R. Kagan. Apie rojų ir galią: Amerika ir Europa naujoje pasaulio tvarkoje. Vilnius: Eugrimas, 2004. N. Fergusson. Colossus: the Price of Americas Empire. New York: The Penguin Press, 2004.

greičiau simbolizuoja tam tikrą intelektualinę amerikietiškos politinės minties stagnaciją nei pažangą.

Fergussono veikalas yra kur kas fundamentalesnis, drąsesnis ir įtaigesnis. Provokuojančios išvalgos apie Amerikos imperiją gali turėti įtakos ateities diskursui apie naująją pasaulio tvarką ir savo užmoju prilygti P. Kennedy *The Rise and Fall of the Great Powers*¹. Juolab kad dėl išraiškingo ir lengvo, vietomis net ironiško dėstymo stiliaus naujoji Fergussono knyga turėtų sulaukti ne tik politologų ir studentų, bet ir platesnės visuomenės dėmesio.

Transatlantiniai Marso ir Veneros santykiai

Pagrindinė Kaganos knygos tezė yra tokia: JAV ir Europos nesutariamai kyla dėl „strateginės kultūros“ skirtumų, kuriuos lemia „galios nelygybė“. Galia Kaganui, kaip ir bet kuriam kitam realistui ar neorealistui, yra visa ko pradžia, pabaiga ir apskritai tarptautinių santykių *raison d'être*. Galia Kaganui yra pagrindinis nepriklausomas kintamasis, kuris paaiškina tiek mažų ir nereikšmingų, tiek didelių ir svarbių tarptautinės sistemos veikėjų elgesį. Skirtingą europiečių ir amerikiečių grėsmių ir kovos su jomis priemonių vertinimą lemia galios nelygybė. Iš Veneros kilę europiečiai nenori spręsti tarptautinių santykių problemų karine jėga todėl, kad tokios galios neturi, ir atvirkščiai – iš Marso kilę amerikiečiai, turėdami nepriylgstamą karinę galią, noriai ja naudojasi.

Kai Kaganas savo aiškinimui pavartoja Europos kaip „postmoderniojo rojaus“ metaforą, gali pasirodyti, kad autoriui pavyks išiveržti iš realistinės pasaulėžiūros gniaužtų. Tačiau kultūrinis kontekstas, pasaulėžiūra, elgesio normos, institucijos, europietiškosios tapatybės konstravimo svarba Kaganui taip ir lieka *terra incognita*, kurioje ne vienas realistas jau yra nusiųkęs sprandą. Kaganas „postmodernųjų europiečių rojų“ supranta tiesmukai: dėl amerikiečių saugumo garantijų galios kulto vietą Europoje užėmė teisės viršenybės kultas. Anot Kaganos, „Europos stebuklo paskleidimas į likusį pasaulį tapo Europos misija“². Pats Kaganas netiki, kad galios politika buvo

galutinai išgyvendinta iš Europos. Maža to, pati Europos integracija yra bent kiek reikšmingesnio globalinio Europos vaidmens priešas. Amerikiečių autorius yra įsitikinęs, kad po visa Europos lyderių idealistine retorika slypi Europos strateginis siekis tapti atsvara Amerikai daugiapoliame pasaulyje. Iš esmės Kaganas neigia tai, ką pripažįsta net tokie užkietėję Amerikos realistai kaip Stephenas Waltas – Europa netrošksta atsverti Amerikos įtakos ir atkurti galios balansą³. ES siekia to, ką patys europiečių analitikai vadina „efektyviu daugiašališkumu“⁴. Šiuo atveju tai reiškia ne balansavimą, bet veikimą išvien.

Kaganas neišvengia tradicinės realizmo problemos – gebėjimo ta pačia priežastimi paaiškinti skirtingus padarinius. Anot šio autoriaus, JAV ir Europos santykiai šaltojo karo metais buvo geri, nes egzistavo „galios nelygė“. Transatlantiniai santykiai po šaltojo karo yra blogi, nes egzistuoja „galios nelygė“. Akylesniam skaitytojui turėtų kilti klausimas, kodėl šaltojo karo sąlygomis „galios nelygė“ buvo nereikšmingas transatlantinių santykių veiksnys, o nelikus Sovietų Sąjungos grėsmės, ši nelygė tampa lemiančiu veiksniu? Būtent dėl šio akivaizdaus prieštaravimo Kaganas išvada, kad Europos karinės galios padidinimas ir galios nelygės sumažėjimas savaime pagerintų transatlantinius santykius, nėra įtikinanti. Galbūt „galios nelygė“ yra pernelyg sumažėjusi ir todėl kyla transatlantinių santykių problemų?

Kaganas skiria perdaug vietos europietiškam rojui, kurio jis, atrodo, nėra iki galo perpratęs, aprašyti, ir per mažai dėmesio hegemoniškam Amerikos elgesiui, kurį jis, matyt, galėtų paaiškinti kur kas geriau. Kaganas neslepia savo įsitikinimo ar net savotiško tikėjimo Amerikos didybe ir ilgalaikiu įsigalėjimu vienpoliame pasaulyje, vadindamas Ameriką „gėrybiniu hegemonu“. Autorius nesistengia paaiškinti, kodėl amerikiečiai tarptautiniuose santykiuose ėmė vis dažniau remtis kariniu intervencionizmu, ypač turint omenyje, kad izoliacionizmas buvo vyraujanti JAV užsienio politikos paradigma didžiąją JAV istorijos dalį. Peršasi išvada, kad šiandien vienintelis Amerikos pranašumas prieš kitas didžiąsias pasaulio valstybes yra karinė galia, todėl natūralu, kad amerikiečiai stengiasi padidinti jos,

kaip pagrindinės tarptautinių santykių valiutos, vertę. Kitaip tariant, ekonominiais svertais ir politinėmis derybomis amerikiečiai nemoka, o dar dažniau – tiesiog negali spręsti tarptautinių problemų, nes jie paprasčiausiai nedisponuoja tokia politine ir ekonomine galia. Vaizdingą palyginimą yra pateikęs amerikiečių liberalizmo mokyklos atstovas Joseph'as Nye: galbūt Amerika yra kur kas galingesnė už britų imperiją jos didžiausios galybės metu, tačiau Amerika turi daug mažiau įtakos kitų valstybių sprendimams negu turėjo britai. Kaip kitaip, anot Nye, galima paaiškinti tai, kad net Meksika ir Čilė neparėmė amerikiečių rezoliucijos dėl Irako karo Jungtinių Tautų Saugumo taryboje?⁵

Konstatuodamas, kad didėjantis masinio naikinimo ginklų plitimas ir tarptautinis terorizmas kelia daug didesnę grėsmę amerikiečiams nei europiečiams, Kaganas net nebando aiškintis, kodėl taip yra. Ar teroristai puola JAV tik todėl, kad ji yra galingiausia kariniu požiūriu valstybė, ar todėl, kad jiems nepatinka Amerikos elgesys? Realistinė Kagano „galios balanso“ logika greičiausiai atvestų prie pirmojo atsakymo.

Negali nestebinti ir Kagano požiūris į Amerikos aljansų politiką. Ypač keistas autoriaus teiginys, kad amerikiečiai Irake neturėjo tvirtos europiečių paramos. Po aštuonių Europos šalių lyderių laiško, remiančio Irako karą, ėjo Vilniaus dešimtuko pareiškimas. Taigi mažiausiai aštuoniolika Europos šalių palaikė invaziją į Iraką, tačiau knygoje nuolat kartojama ta pati tezė apie JAV ir Europos santykių krizę. Lieka neaišku, kodėl Kaganas „Europos“ politiką tapatina su Prancūzijos ir Vokietijos politika. Kaganas faktiškai pakartoja prancūzų diplomatų retoriką: JAV Irake veikė vienašališkai, nes neturėjo Berlyno ir Paryžiaus pritarimo. Pagaliau ir realistinis Kagano požiūris į valstybes kaip unitarinius veikėjus veda autorių į klaidingą transatlantinės krizės suabsoliutinimą. Šiandien prancūzų ir amerikiečių kariuomenių vadai kalba, kad jų tarpusavio santykiai dar niekada nebuvo tokie geri. Ne veltui du prancūzų generolai šiandien vadovauja abiem svarbiausioms NATO operacijoms (KFOR Koso-

ve ir ISAF Afganistane). Dėl Vokietijos galima abejoti, ar ji būtų pasielgusi taip, kaip pasielgė, jei valdžioje būtų buvę krikščionys demokratai.

Ne mažiau stebina ir tai, kad Kaganas, nagrinėdamas transatlanti- nių santykių problemas, faktiškai visiškai užmiršta Rusiją. Pagal tradicinę galios balanso teoriją, iškilus vienam hegemonui, kiti galios centrai turėtų vienytis, siekdami jį atsverti. Kyla įtarimas, kad Kaganas tiesiog vengia įvesti į transatlanti- nių santykių lygtį Rusijos veiksnį, kuris arba pačiam autoriui tebėra nežinomas „x“, arba prieštarauja Kaganas „galios nelygybės“ tezei. Subtilus Rusijos diplomatinis žaidimas „suartėjimo su Vakarais“ korta tiesiog negali būti neįvertintas aiškinant transatlanti- nių santykių ypatumus.

Kaganas daug dėmesio skiria tam, ką vadina Amerikos teisėtumo problema. Anot jo, jeigu G. Busho administracijai iš esmės nebuvo būtinas tarptautinio teisėtumo užsitikrinimas invazijai į Iraką, tokio teisėtumo regimybės reikėjo Amerikos žmonėms ir jie jį gavo iš Tony'io Blairo rankų. Kaganas daro išvadą, jog Amerika negali nepaisyti Europos ne tiek dėl tarptautinės teisės ar Europos karinio indėlio poreikio, kiek dėl jos pačios liberalizmo, kuris verčia Ameriką atsi- žvelgti į kitų liberalių demokratijų „baimes, rūpesčius, interesus ir reikalavimus“⁶. JAV reikia tarptautinio teisėtumo, kurį joms gali suteikti tik kitos liberalios demokratijos, t. y. Europa.

Galutinė Kaganas pozicija skaitytojui liks paslaptis. Kaganas teigia: „Toks vienintelis supergalybės pareiškimas, jog ji vadovausis „realizmo“ nuostata vienpoliame pasaulyje, buvo rimta užsienio politikos klaida. Globalinis hegemonas negali pareikšti žmonijai, jog vadovausis tik savo apibrėžiamais nacionaliniais interesais“⁷. Neatrod, kad pats Kaganas tikėtų, jog tas hegemonas neturėtų ir toliau jais vadovautis. Kaganas bene vienintele priemonė šiai problemai spręsti laiko ne tiek realizmo dogmų peržiūrėjimą JAV užsienio politikoje, kiek būtinybę europiečiams keisti savo požiūrį. Autorius netgi pabrėžia, kad JAV būtų neatsakinga keisti globalinių grėsmių suvokimą dėl transatlantinės harmonijos.

Kodėl negalima pasitikėti viską paaiškinančiomis teorijomis, yra įtikinamai parodęs dar Karlas Popperis. Neokonservatoriaus Kaganos knyga leidžia daryti vieną išvadą – Amerikos realistai, atrodo, toliau tiki savo dogmų teisingumu ir toliau sąmoningai palaiko ir skatina galios diskursą kaip pagrindinę tarptautinių santykių „kalbą“. Nors teorijos ir praktikos santykis Amerikos politinėje kultūroje yra atskiras platus klausimas, kartais JAV užsienio politika iš tikrųjų primena didelį mokslinį eksperimentą, kuriam pasaulis atstoja bandymų laboratoriją.

Amerikietiškosios imperijos ypatybės

Tarptautinių santykių ekspertai pastarąjį dešimtmetį bandė įvairiai apibūdinti Amerikos statusą tarptautinėje sistemoje, dažniausiai vartodami „vienintelės supervalstybės“ ar „hegemono“ (kaip Kaganas) terminus. Fergussonas mano, jog dangstyti tikrąjį JAV tarptautinį statusą aptakiais „lyderiavimo“, „vyravimo“, „supergalybės“ ar „hegemonijos“ terminais nėra prasmės. Fergussonas meta savotišką intelektualinį iššūkį akademinai bendrijai, pateikdamas kategorišką diagnozę: Amerika buvo ir yra imperija. Maža to – Amerikos imperija yra viena iš daugelio, o tiksliau – 68-oji imperija pasaulio istorijoje. Fergussonas iš esmės pasako, ką R. Kaganas turėjo mintyje, bet nesiūžo pasakyti: pasaulis šiandien gyvena Amerikos imperijos amžiuje, nori to senoji Europa ar ne. Atkaklūs G. Busho administracijos bandymai neigti imperinę Amerikos politikos prigimtį tiktai patvirtina, kad problema egzistuoja.

Fergussonas pabrėžia, kad „imperijos“ sąvokos nereikėtų suprasti primityviai, tradicinio imperializmo, kuriuo amerikiečius kaltino sovietų ideologai, prasme. Tradicinio imperializmo atveju pagrindinis „imperijos“ kriterijus yra tiesioginis kolonijų valdymas. Fergussonas „imperiją“ yra linkęs apibrėžti kaip ypač didelę galybę, kuri palieka ryškų pėdsaką atitinkamo laikotarpio tarptautinių santykių raidoje. Nors šiuo metu Amerikos imperija remiasi netiesioginiu valdymu ir yra „neformali“, britų autorius kelia klausimą, ar invazijos į Iraką ir

Afganistaną žymi Amerikos posūkį nuo netiesioginio ir neformalaus imperinio valdymo prie tiesioginio valdymo formalizavimo.

Kitai nei Kaganas, britų istorikas nevengia normatyvinių vertinimų ir nedangsto savo paties pažiūrų pretenzijomis į nešališką objektyvumą. Fergussonas užima labai aiškia ir kartu provokuojančią poziciją savo tiriamo objekto atžvilgiu teigdamas: „Aš esu visiškai už imperiją. Aš tikiu, kad XXI amžiuje imperijos reikia labiau, nei bet kada anksčiau“⁸. Fergussonas argumentuoja šį savo įsitikinimą teigdamas, kad anarchiška suverenių valstybių bendrija negali susitvarkyti su šiuolaikinėmis grėsmėmis, tokiomis kaip masinio naikinimo ginklų platinimas, teroristinės organizacijos, piktavaliai režimai ar lokalūs karai. Tačiau istorikas tuoj pat kelia klausimą, ar Amerika turi liberaliai imperijai būtinas savybes, kurias turėjo XIX a. britų imperija? Fergussonas nuosekliai išnagrinėja visus argumentus, kurie gali rodyti tiek amerikietiškos imperijos kilimą, tiek galimą nuosmukį. Atitinkamai sudaryta ir pačios knygos struktūra: pirmoji dalis vadinasi „Kilimas“ (angl. *Rise*), antroji – „Nuosmukis“ (angl. *Fall*).

Fergussonas įtikinamai parodo, kad XIX a. Britanijos „imperija“ buvo kur kas silpnesnė už šią dieną Amerikos „hegemoniją“. Nors britai savo geriausiais laikais valdė apie 23 proc. pasaulio teritorijos ir ketvirtadalį gyventojų, o šiandien Amerika valdo tik 6,5 proc. teritorijos ir 5 proc. gyventojų, visose kitose srityse JAV galia gerokai pranoksta britų imperijos galia. JAV ekonomikos produktyvumas tarp 1890 ir 1950 m. pranoko visus Didžiosios Britanijos ekonomikos rodiklius geriausiais industrinės revoliucijos laikais, o dolerio standartas Amerikai užtikrino kur kas aiškesnę vyравimą finansinėje pasaulio sistemoje nei aukso standartas Britanijai. Amerikietiškosios *coca*-kolonizacijos mąsto neįmanoma nepripažinti: šiandien pasaulio ekonomikoje vyraujančios daugianacionalinės korporacijos yra amerikietiškos kilmės, pradedant tokiais milžiniais kaip „Exxon Mobil“ ar „General Motors“ ir baigiant „Microsoft bei Time Warner“. Makdonaldizacijos fenomenas yra ypač išraiškingas pavyzdys: šiandien 120 šalių veikia 30 000 Mcdonald's restoranų, tik mažiau nei pusė jų yra JAV. Fergussonas ironiškai

pažymi, kad Donaldo Rumsfeldo ir Ronaldo Mcdonaldo veiklos žemėlapiai iš esmės sutampa.

Libiausiai JAV galios pranašumas atsiskleidžia karinėje srityje. JAV turi 752 karinės infrastruktūros objektus 130 šalių, išleidžia apie 40–45 proc. pasaulio karinių išlaidų, turi tokių karinių technologijų, kokių neturi nė viena kita pasaulio valstybė. JAV gali vykdyti visokias karines intervencijas kiekviename pasaulio taške. Didžioji Britanija niekada nebuvo pasiekusi tokio karinio vyravimo. Britai rėmėsi išimtinai jūrų galia ir, kaip parodė abu pasauliniai karai, negalėjo vykdyti rimtų karinių intervencijų net Europoje.

Fergussonas pabrėžia ir Amerikos „minkštosios“ galios – kultūrinio vyravimo – reikšmę. Laisvės ir demokratijos idealų sklaida yra ne mažiau svarbus Amerikos globalinio vyravimo strategijos elementas nei karinė galia. Nors JAV lyderiai niekada nevengė ir dvigubų standartų remdami nedemokratiškus, tačiau lojalius sąjungininkus, idealizmo JAV užsienio politikoje niekada netrūko. Britų autorius atkreipia dėmesį į stebinantį JAV užsienio politikos paradoksą. Amerika neturi tokio ekspansinio apetito, kokį savo laiku turėjo Vakarų Europos šalys. Amerikiečius labiau žavi mintis, kad kitos tautos „amerikanizuosis“ pačios, be prievartinio išorinio poveikio. Iš dalies tai yra pagrindinis Amerikos imperijos trūkumas – akivaizdu, kad ne visuose regionuose JAV pavyksta išnaudoti savo „minkštąją“ galią. Savanoriška „amerikanizacija“ sunkiausiai sekasi problemiškesniuose regionuose, pirmiausia Artimuosiuose Rytuose. Problema ta, kad JAV tradicinio imperializmo apraiškos trunka pernelyg trumpai net tada, kai tiesioginis imperinis valdymas yra būtinas. Amerika niekada nesistengė užkariautų teritorijų aneksuoti. Taip buvo po abiejų pasaulinių karų ir to paties šiandien galima tikėtis Irako bei Afganistano atvejais.

Fergussonas kvestionuoja kai kurias kone sakralinėmis tapusias tarptautinių santykių aksiomas. Pavyzdžiui, istorikas klausia, ar apsisprendimo teisė turi galioti visoms pasaulio valstybėms? Galbūt kai kurioms šalims vienokia ar kitokia imperinio valdymo forma būtų geriau negu visiška nepriklausomybė? Galbūt tik tai leistų joms ilgainiui iš žlugusių valstybių tapti demokratinėmis rinkos šalimis? Fer-

gussonas teigia vienareikšmiškai – dekolonizacija nepasiteisino. Detales europietiškojo kolonializmo istorijos analizė Fergussonui leido padaryti dvi išvadas: pirma, tiesioginis imperinis valdymas daugeliui šalių užtikrino spartesnę ekonomikos plėtrą nei nacionalinės valstybės statusas. Antra, liberaliosioms imperijoms nebūtinai pavykdavo vienodai sėkmingai administruoti savo teritorijas. Britų imperijoje gausu ir sėkmingos kolonizacijos pavyzdžių (sakykime, Kanada, Australija, Honkongas), ir visiškų nesėkmių (daugelis Afrikos ir pietryčių Azijos šalių). Šiomis išvadomis remdamasis autorius teigia, jog sėkmingas liberalusis Amerikos imperializmas yra įmanomas tik esant ilgalaikiams išpareigojimams kurti valstybingumo pagrindus (angl. *nation-building*) imperijos kontroliuojamose teritorijose, o ne tik valdančių režimų keitimas jėga ir pasitraukimas.

Fergussonas netiki „daugiašališkumu“ kaip panacėja visoms pasaulio problemoms spręsti. Istorikas pažymi, kad Jungtinėms Tautoms Amerikos reikia daug labiau nei Amerikai Jungtinių Tautų, šį teiginį iliustruodamas labai vaizdingu palyginimu: visas Jungtinių Tautų biudžetas yra lygus 0,07 proc. JAV federalinio biudžeto, arba tiek, „kiek Pentagonas išleidžia kas 32 valandas“⁹. Daugiau nei penktadalį viso Jungtinių Tautų biudžeto sudaro tų pačių amerikiečių įmokos. Fergussonas klausia, ar Jungtinės Tautos gali būti vienintelis legitimumo šaltinis tarptautinėje politikoje, jeigu jos pačios labai selektyviai žiūrį į Jungtinių Tautų Chartijoje išdėstytus principus bei jų įgyvendinimą. Jungtinių Tautų Saugumo Taryba yra vienintelė tarptautinė institucija, galinti sankcionuoti karinę intervenciją į suverenią šalį. Tačiau trys buvusios imperijos (Vokietija, Prancūzija ir Rusija) bei viena atgimstanti imperija (Kinija), o ne Jungtinės Tautos, kaip 189 šalių organizacija, gali suteikti arba nesuteikti amerikiečių veiksmams „tarptautinio teisėtumo“ aurą. Šių keturių narių BVP kartu paėmus yra 4,54 trilijono dolerių, arba mažiau nei pusė JAV BVP. Fergussonas konkrečiais pavyzdžiais iliustruoja, koks beviltiškas, o kartais net pavojingas buvo Jungtinių Tautų „daugiašališkumas“ praėjusiame dešimtmetyje. Patys ryškiausi šio beviltiškumo simboliai buvo Srebrenicos skerdynės, Kosovo albanų etninis valymas ir tutsių genties

genocidas Ruandoje, kurio metu žuvo beveik pusė milijono žmonių (didžiuoju tarptautinės sąžinės sergėtoju pasiskelbęs Prancūzijos prezidentas Jacques Chirac tuomet teikė aktyvią karinę pagalbą valdančiajai hutu genčiai).

Kritiškas Fergussono požiūris į „daugiašališkumo“ klausimus yra glaudžiai susijęs ir su dabartinės tarptautinės sistemos ar pasaulio tvarkos būklės vertinimu. Kaganas savo knygoje piešė vienpolį pasaulį ir jame vyraujančią hegemoną – JAV, kurios, nesant tarptautinio autoriteto, hobsiniame pasaulyje gali elgtis kaip tinkamos ir niekas negali joms pasipriešinti. Jau minėtas liberalų atstovas Nye mato daugiapolį ir daugiamačią pasaulį: nors amerikiečiai vyrauja karinėje srityje, pasaulinė ekonomika jau seniai yra daugiapolė, o daugianacionalinės korporacijos ir nevalstybiniai dariniai kaip lygiaverčiai subjektai konkuruoja su valstybėmis dėl įtakos tarptautinei politikai¹⁰. Tokiomis sąlygomis amerikiečių įtikėjimas savo imperine galybe ir vienašališka politika juos pačius stumia į didelį pavojų. Fergussonas užima savotišką tarpinę poziciją teigdamas, jog Amerika iš tikrųjų yra imperija, tačiau netinkamai ir nepakankamai išnaudoja unikalią istorinę galiybę, panašią į tą, kurią turėjo britai XIX a. – padaryti pasaulį saugesnį ir labiau klestintį.

Nors Amerika šiuo metu mėgaujasi neprilygstama imperine galia, Fergussonas pripažįsta, kad Europos Sąjunga yra rimtas JAV konkurentas. Ameriką vadindamas „Naująja Roma“, Europą Fergussonas su didelėmis išlygomis lygina su „naująja Bizantija“.

Pažymėtina tai, kad savo 380 puslapių knygoje Fergussonas cituoja Kaganą viso labo trijuose puslapiuose, pristatydamas amerikiečių akademikų „mažumos“ pažiūras į transatlantinių santykių būklę. Fergussonas linkęs pritarti kitam amerikiečių realisti Charles'ui Kupchanui, teigiančiam, kad daugumai amerikiečių Europos integracija yra ne tiek Europos karinio silpnumo manifestacija (kaip mano Kaganas), kiek aiškus ženklas, jog pasaulis juda į daugiapoliškumo būklę¹¹. Fergussono pateiktą JAV ir ES palyginimą galima apibendrinti šia lentele:

	JAV	EUROPOS SAJUNGA
Gyventojų skaičius (2004 m.)	293 mln.	450 mln.
BVP (2002 m.)	10,4 trilijono \$	8,6 trilijono \$
BVP augimas (1995–2001)	3,6%	2,1%
Pasaulio eksporto dalis	18%	20%
Karinės pajėgos	1,5 mln.	1,8 mln.
Karinės išlaidos	400 mlrd. \$	160 mlrd. \$
Nedarbas	~ 5%	~ 10%

Fergussonas pažymi, kad ES skiria tris kartus daugiau lėšų humanitarinei ir plėtros pagalbai trečiojo pasaulio šalims nei JAV. Jungtinių Tautų taikos palaikymo operacijose ES karių yra 6–7 kartus daugiau nei amerikiečių. Būtent dėl šių priežasčių besivystančių šalių požiūris į Europą yra pozityvesnis nei į JAV. Autorius daro išvadą, kad akumuliuoti „minkštąją galią“ europiečiams sekasi pakankamai gerai. Vis dėlto kalbėti apie kokią nors atsvarą JAV, Fergussono teigimu, negalima: Europa turi daug gyventojų, tačiau sensta, jos ekonomika tvirta, bet auga lėtai, produktyvumą stabdo „poilsio“ kultūra, o politinė sąjunga labiau primena konfederaciją nei federacinę valstybę. Pagaliau Fergussonas abejoja, ar apskritai kam nors reikia ES kaip atsvaros JAV: jos abi gali gauti daug daugiau naudos iš bendradarbiavimo nei konkurencijos, nes priklauso viena nuo kitos, ypač ekonomikos srityje – abi yra viena kitos svarbiausios prekybos ir investicijų partnerės. Britų istorikas daro išvadą, jog amerikiečiai neturėtų bijoti „Jungtinių Europos Valstijų“ iškilimo, o europiečiai turėtų nustoti apie tai fantazuoti, nes Briuselis dar toli gražu nevirto Bizantija.

Milžinas molinėmis kojomis?

1987 m. Paulas Kennedy paskelbė, kad dėl didžiulių karinių išlaidų Amerikai gresia „imperinis persitempimas“, kuris sukels ekonomikos nuosmukį, tačiau JAV neištiko Sovietų Sąjungos likimas. 2002 m. Kennedy savo tezės išsižadėjo, tačiau, kaip pažymi Fergussonas, visai

be reikalo. Iš tikrųjų fiskalinis Amerikos „persitempimas“ šiandien yra daug didesnis nei Ronaldo Reigano „Žvaigždžių karų“ laikais. Paradoksaliausia yra tai, kad ši persitempimą sąlygoja ne karinės Amerikos intervencijos ir net ne brangiai kainuojantis buvimas Irake, bet visiškai nesubalansuota vidaus finansų sistema. Liberaliosios Amerikos imperijos išlaikymas kainuoja palyginti nedaug – gynybai išleidžiami 3,5 proc. BVP, tai yra daug mažiau, nei buvo išleidžiama šaltojo karo metais. Turėdamos tokias išlaidas JAV per 4 metus (nuo 1999 m.) sugebėjo pažaboti tris piktavalius režimus – S. Miloševićų, Talibaną ir S. Husseiną.

Amerikos imperinei galiai pavojų kelia tai, kad amerikiečiai labiau nei nacionalinį saugumą mėgsta socialinį saugumą. 2003 m. JAV federalinio biudžeto deficitas išaugo iki 475 mlrd. dolerių. Kai po 5–10 metų 77 milijonai amerikiečių, gimusių po Antrojo pasaulinio karo (vadinamoji „Baby boomers“ karta) pasieks pensinį amžių, pagyvenusių žmonių skaičius padvigubės, o naujų mokesčių mokėtojų skaičius padidės tik 15 proc. Fergussonas pateikia įspūdingą palyginimą: jeigu šiandien JAV federalinis biudžetas surinktų visus įmanomus mokesčius ir kartu turėtų padengti visus dabartinius finansinius įsipareigojimus (socialinį ir medicininį draudimą bei užsienio skolą), fiskalinį deficitą sudarytų 45 trilijonai dolerių. Fergussono nuomone, šios naujienos yra tokios blogos, kad daugelis amerikiečių apskritai nenori jomis tikėti. Problema ta, kad kandidatai į JAV prezidentus nėra tokie savižudžiai, kad galėtų kalbėti apie būtinybę 2–3 kartus didinti mokesčius arba drastiškai mažinti pensijas, todėl tikėtina, kad situacija toliau blogės. Be to, Amerikos imperija yra prasiskolinusi. 2003 m. bendrą JAV užsienio skolą sudarė apie 8 trilijonai dolerių. Įdomiausia yra tai, kad JAV federalinį skolinimąsi finansuoja Kinijos Liaudies Respublikos centrinis bankas. Be to, Kinijos prekybos su JAV balansas yra plius 105 milijardai Kinijos naudai. Vienintelė gera žinia yra ta, kad Kinijos ekonomikos augimas tiesiogiai priklauso nuo amerikiečių noro pirkti pigią kinų produkciją. Abi „imperijos“ yra visiškai viena nuo kitos priklausomos.

Kita Amerikos „milžino“ problema yra žmogiškųjų išteklių trūkumas. Amerikiečiai, kitaip nei britai, neturi tinkamo personalo savo administruojamoms „kolonijoms“ valdyti: geriausi Harvardo ar Jėlio absolventai labiau nori būti MTV vadybininkais nei laikiniais Irako valdytojais. Net 6 milijonai britų tarp 1900 ir 1957 m. išvyko į britų kolonijas bei dominijas. Šiandien apie 3,8 mln. amerikiečių taip pat gyvena užsienyje, tačiau dauguma – išsivysčiusiose šalyse. Amerika susiduria ir su akivaizdžiais karinio personalo trūkumais. Nors Amerikos pajėgos šiandien yra dislokuotos Kabule, Kosove ir Kirkuke, amerikiečiai nesugeba užtikrinti sklandaus užimtų teritorijų atstatymo ir neturi pakankamai taikos palaikymo pajėgų. Rumsfeldas yra priverstas laikyti karius Irake net jų kontraktams pasibaigus, nes tų karių paprasčiausiai nėra kuo pakeisti. Šie faktai kelia pagrįstą abejonių dėl fantastiško karinio JAV pranašumo prieš visą likusį pasaulį. Galbūt amerikiečiai išleidžia pusę viso pasaulio karinių išlaidų ir gali nugalėti kiekvienos pasaulio šalies kariuomenę, tačiau stebint situaciją Irake tiesiog neįmanoma įsivaizduoti, kaip JAV galėtų okupuoti, pavyzdžiui, Kiniją – vieną pagrindinių savo konkurenčių.

Vis dėlto Fergussonas tiki, kad ekonominės Amerikos problemos nėra neišsprendžiamos ir anksčiau ar vėliau JAV administracija bus priversta jas spręsti. Taip pat ir žmogiškųjų išteklių klausimas nėra be išieities – Amerikos gyventojų skaičius didėja 1,25 proc. per metus. Pagrindinė problema yra dėmesio deficitas, kuris būdingas Amerikos politinei sistemai ir gali kelti pavojų Irako ir Afganistano rekonstrukcijos sėkmei. Kitaip nei tradicinės Europos imperijos, JAV nesiekia išsikovoti „vietos po saule“, todėl jų imperializmas yra skubotas, o užkariavimai laikini. Tik patys amerikiečiai šiandien netiki, kad Amerikos imperija egzistuoja. Amerikiečiai atkakliai neigia savo pačių vykdomą imperialistinę politiką. Save neigianti imperija daro dvi klaidas vykdydama intervencijas į kitas šalis: neskiria pakankamai lėšų nekariniams tokių intervencijų aspektams ir siekia įvykdyti ekonominę bei politinę transformaciją per nerealiai trumpą laiką. Fergussonas teigia, kad sudoroti visiems piktavaliams režimams Amerikai užtektų apie 5 proc. jos BVP. Problema ta, kad turėdama pakankamai ekono-

minių išteklių Amerika neturi pakankamai drąsos tai padaryti¹². Pasauliui reikia efektyvios liberalios imperijos ir Amerika yra tinkamas kandidatas šiam vaidmeniui, tačiau tam reikia esminių ekonominės ir socialinės struktūros pertvarkymų bei politinės kultūros pokyčių. Fergussonas prognozuoja, kad Ameriką, kaip ir Romos imperiją, nuosmukis ištiks ne dėl barbarų puolimo, bet dėl vidinio irimo.

Amerikos imperija yra keista: ekonomine prasme ji yra turtinga, karine – neprilygstama, o jos kultūra pasiekia tolimiausius pasaulio kampelius, tačiau kitaip nei ankstesnėms imperijoms jai sunkiai sekasi išnaudoti šią savo galią už savo pačios sienų. Amerikos lyderių ambicijos sukurti globalią „laisvės imperiją“ yra panašios į XIX a. britų imperijos ambicijas. Tuo pat metu tradicinis Amerikos izoliacionizmas sutrukdė amerikiečiams kurti europietiško stiliaus imperiją – šaltojo karo metais jiems labiau tiko ir patiko „antiimperialistų“ vaidmuo. Per pastaruosius du šimtmečius amerikiečiai užėmė daugelį šalių, tačiau labai nedaugeliu atvejų tos šalys virto „mini amerikomis“. Šiandien amerikiečiams sunkiai sekasi Irake, jie nelabai žino, kaip pažaboti Šiaurės Korėją, o į krizės ištiktą mažytę Liberiją siunčia vos 225 karius ir po 2 mėnesių juos išveda. Šie pavyzdžiai rodo Amerikos galios ribas. Pagal tradicinius galios matavimo kriterijus – ekonominį, karinį ir kultūrinį – pasaulio istorijoje dar nebuvo tokios galingos imperijos. Fergussonas siūlo iš esmės peržiūrėti šiuolaikinę galios sampratą: ekonominė gerovė, supermodernios karinės technologijos ir kultūrinis vyravimas nebūtinai reiškia ir neribotą galią paveikti kitų šalių politiką.

Vieną svarbiausių savo knygos išvalgų Fergussonas palieka pabaigai. Istorikas kelia klausimą, kodėl realistai net nesvarsto apolinio pasaulio, kuriame nė viena šalis neturėtų pakankamai galios daryti lemiamą įtaką kitų šalių veiksams, galimybės. Fergussonas teigia, kad toks likimas jau yra ištikęs Japoniją ir Europą ir šiandien gresia Amerikai. Net kinai su savo „vieno vaiko“ demografinė politika anksčiau ar vėliau patirs didelių ekonominių sunkumų. Nuo pat Vestfalijos sistemos atsiradimo tarptautinių santykių raidą apibūdino kova tarp galios centrų dėl hegemonijos. Naujoji pasaulio tvarka su transna-

cionaliniais pavojais ir galimybėmis ne tik verčia valstybes bendradarbiauti – solo strategija prieš daugelį šių pavojų tampa tiesiog nebeįmanoma. Amerika ir Europa susiduria su pernelyg dideliais vidaus ekonominiais ir socialiniais iššūkiais, kad galėtų ir norėtų pakankamai dėmesio skirti piktavaliams režimams. Ryškėjantis „Vakarų“ nuomukis gali sudaryti galios vakuumą, kurio nebus kam užpildyti. Kinija pirma turi suvaldyti savo pačios „didįjį šuolį“ į kapitalizmo erą, o islamo pasaulis, nepaisant demografinio sprogimo, negali pasiūlyti realios politinės alternatyvos liberaliajai demokratijai. Būtent šios tendencijos, anot Fergussono, sudaro prielaidas kalbėti apie galimą atities pasaulio „apoliškumą“. Didysis globalizacijos paradoksas yra tas, kad vis glaudesnė integracija vis labiau išsklaido galią. Juk šalis, vienintelė pasaulyje turinti atominę bombą, būtų daug galingesnė už šalį, pasigaminusią 1000 atominių bombų, jeigu visos kitos turėtų po vieną.

Dėl daugelio naujų ir drąsių įžvalgų tiek apie Amerikos „laisvės imperijos“ prigimtį, tiek „naujosios pasaulio tvarkos“ būklę Fergussono veikalas turėtų sulaukti ne mažesnės akademinės sėkmės nei kažkada sulaukė Fukuyamaos ir Huntingtono darbai.

KĘSTUTIS PAULAUSKAS

NUORODOS

¹ P. Kennedy. *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York, 1989.

² R. Kagan. Apie rojų ir galią: Amerika ir Europa naujoje pasaulio tvarkoje, p. 65.

³ S. Walt. Keeping the World „Off Balance“: Self Restraint and U.S. Foreign Policy // G. Ikenberry (ed.). *America Unrivaled: The Future of the Balance of Power*. Ithaca–London, 2002. P. 121–154.

⁴ E. B. Eide (ed.). *Effective Multilateralism: Europe, Regional Security and a Revitalized UN*. The Foreign Policy Centre, London, 2004.

⁵ J. S. Nye. U.S. Power and Strategy after Iraq // *Foreign Affairs*, July/August 2003, vol. 85, issue 4.

⁶ R. Kagan. Apie rojų ir galią: Amerika ir Europa naujoje pasaulio tvarkoje, p. 143.

⁷ *Ibid*, p. 145.

⁸ N. Fergusson. *Colossus: the Price of America's Empire*, p. 24.

⁹ *Ibid*, p. 134.

¹⁰ J. S. Nye, op. cit.

¹¹ Ch. Kupchan. End of the American Era: U.S. Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-first Century. New York, 2002. P. 119, 132.

¹² Fergussonas ypač pašiepia Billo Clintono požiūrį į amerikiečių karinių pajėgų panaudojimą užsienyje: „Clintonas taip skrupulingai laikėsi doktrinos, jog amerikiečių karių negalima siųsti ten, kur jų gyvybėms grėstų pavojus, jog per aštuonerius jo valdymo metus amerikietis karys turėjo daug daugiau šansų žūti nuo tarnybos draugo rankos, patekti į avariją ar nusižudyti, negu žūti mūšyje“. Žr.: N. Fergusson. Colossus: the Price of America's Empire, p. 140.